

EL DOCUMENT FOTOGRÀFIC COM A EINA DE RECERCA I DE DIDÀCTICA EN
ARQUEOLOGIA INDUSTRIAL. LES SEDERIES VILUMARA DE L'HOSPITALET DE LLOBREGAT
Montserrat Bofill i Corominas

Introducció

L'Arqueologia Industrial tracta d'investigar, analitzar, documentar i protegir les restes industrials del passat. Aquestes restes, modificades, ampliades, rehabilitades o simplement en estat ruïnós, poques vegades continuen exercint les mateixes funcions per les quals van ser construïdes. Podem observar en el nostre país fàbriques convertides en centres educatius, polisportius o centres de cultura, conjunts industrials que han estat parcel·lats i ocupats per diferents empreses, fàbriques que només fan la funció de magatzem, etc.

La documentació i recerca sobre aquestes fàbriques seria incompleta si es realitzés únicament a partir de les restes materials observables. Es fa necessari recórrer a altres fonts com la documentació escrita i gràfica per reconstruir la seva història productiva.

Aquest recull de documents fotogràfics és fruit d'un treball de recerca sobre les Sederes Vilumara de l'Hospitalet i ha estat també utilitzat en una experiència didàctica d'Arqueologia Industrial a l'Ensenyament Secundari.

El document fotogràfic ha representat una font d'informació de gran valor en aquest treball. En el camp arquitectònic les fotografies que van realitzar-se durant el primer any de funcionament de la fàbrica, han mostrat com era l'edifici original abans d'estar afectat per les diferents ampliacions. La rehabilitació que es va iniciar l'any 1984 per adaptar l'antiga fàbrica a les necessitats d'un centre educatiu, s'ha realitzat conservant els edificis inicials i enderrocant les ampliacions posteriors. Per aquesta tasca s'han hagut d'utilitzar els documents fotogràfics com a principal font d'informació.

A partir dels documents fotogràfics s'ha pogut estudiar l'evolució de la maquinària i la seva disposició dins de les naus, reconstruint el procés de producció. En el sector del tèxtil, on s'ha produït una renovació tecnològica quasi total en les últimes dècades, el document fotogràfic s'ha convertit en un testimoni essencial per a la recerca.

Algunes fotografies reflecteixen les condicions del treball dels obrers, el seu entorn i el marc social de l'època, elements indispensables per aproximar-se al fet industrial des d'una visió global. Aquestes imatges ajuden a comprovar i a enriquir moltes dades obtingudes a partir de testimonis orals dels antics treballadors.

Les fotografies antigues són de diversa procedència: la majoria són de l'Arxiu de fàbrica, n'hi ha que van ser cedides per antics treballadors o familiars d'aquests, i d'altres es troben al Museu de l'Hospitalet.

Les fotografies actuals han estat realitzades personalment dels edificis industrials i la maquinària conservada tant a Barcelona com a l'Hospitalet. Malauradament algunes d'aquestes fotografies ja són història.

Per la seva aplicació didàctica s'han reproduït en fotografia documents originals: plànols, lletres de canvi, dibuixos de maquinària i d'altres il·lustracions d'elements exteriors a la fàbrica per fer més entenedor tot el procés de fabricació de teixits de seda. Aquest material ha estat utilitzat durant el curs 1989-90 a l'Institut de Batxillerat «Can Vilumara» que ocupa els locals de l'antiga fàbrica, en el marc d'una experiència d'Arqueologia Industrial a B.U.P. Evidentment aquesta experiència va venir motivada per les condicions especials del Centre: una antiga fàbrica rehabilitada mantenint la seva estructura original, la conservació de gran part de la maquinària utilitzada fins a l'últim moment i l'existència d'un Arxiu de fàbrica amb abundant documentació gràfica. L'experiència es pot valorar com a molt positiva, ja que els alumnes van realitzar un petit treball de recerca sobre diferents aspectes de la fàbrica i en general va

servir per despertar en ells un interès pel seu entorn i valorar el patrimoni industrial com un element fonamental en la Història de l'Hospitalet.

Història de les Sederies Vilumara

1. Les Sederies Vilumara a Barcelona i a Gràcia

L'activitat empresarial de la família Vilumara relacionada amb la seda es remunta al segle XVII, quan tenim notícies que un comerciant de seda de Manresa, Domingo Vilumara, es va establir a Barcelona com a mestre veler. La seva tomba es conserva al claustre de la Catedral de Barcelona.

A través de la documentació trobada a l'Antic Gremi de Velers, actual Col·legi de l'Art Major de la Seda, es pot seguir el rastre de la família dins l'àmbit de la producció de seda.

L'any 1832 es pot considerar com el de la fundació de l'empresa. Es conserven fonts documentals del negoci que regia Ramon Vilumara Broquetas. Tant la fàbrica com el despatx estaven ubicats al carrer Baix de Sant Pere núm. 42, on encara es conserva part de l'estructura original de l'edifici.

Ramon Vilumara va contraure matrimoni amb Eulàlia Escudé, filla d'un dels fabricants de seda més prestigiosos de Barcelona. Aquest matrimoni va possibilitar l'ampliació del negoci i que el seu fill es veiés en la necessitat de construir un edifici més gran a la Travessera de Gràcia, on actualment es troba la plaça Francesc Macià, que va ser inaugurat l'any 1885. El despatx-magatzem el van mantenir a Barcelona.

En aquests anys coneixem la participació de l'empresa i dels seus propietaris en activitats polítiques i econòmiques locals: Francesc Vilumara va ser edil de l'Ajuntament i va firmar la sol·licitud a la Reina Isabel II demanant la desaparició de la Ciutadella (1882), Ramón Vilumara Broquetas va ser membre de la comissió del ram de la seda per l'Institut Industrial de Catalunya i vocal a la «Junta de Aranceles del Reino».

El lligam cada cop més fort entre capital industrial i capital financer queda reflectit en la fundació l'any 1888 de la Caixa Vilumara per Francesc Vilumara Saus. Es considera una de les més típiques entitats financeres catalanes i va ser un dels bancs de descompte i crèdit més importants d'aquell moment. Encara que tothom l'anomenava «Caixa Vilumara», el seu nom comercial va ser «Crédito Mutuo, Fabril y Mercantil» i el seu nom jurídic el d'una societat comanditària que porta el dels seus socis. L'entitat va deixar de dir-se Vilumara el 1878, però la tradició va fer que se la continués coneixent per aquest nom. La crisi de la Caixa es va produir durant la Gran guerra a causa de la seva dedicació a les dobles en paper de l'Estat i ferrocarrils, i a la baixa de la Borsa. El Banc de Barcelona es va fer càrrec d'una part de l'actiu i del passiu de la Caixa, el que va ajudar a la seva liquidació.

Francesc Vilumara Bayona, president del Col·legi de l'Art Major de la Seda (1901-1903), es fa càrrec del negoci familiar l'any 1903. En 1907 es va veure obligat a traslladar la fàbrica de la Travessera de Gràcia a l'Hospitalet en quedar afectada per l'obertura de la Diagonal.

2. Les Sederies Vilumara de l'Hospitalet

2.1. Factors de localització

La fàbrica va ser ubicada al carrer de Sant Joan del barri de Sant Josep, barri industrial, ben comunicat amb el nucli antic del poble per la carretera, on existien ja indústries des del segle passat i que tenia una sèrie d'avantatges per la localització industrial.

a) Bones comunicacions.

Emmarcat entre la línia del ferrocarril, el carrilet i la carretera provincial, quedava assegurat el transport de matèries primeres, productes manufacturats i mà d'obra. La línia de ferrocarril de Barcelona a Molins de Rei funcionava des de 1854 amb estació a l'Hospitalet, l'actual estació de la RENFE, a pocs metres de la fàbrica. L'any 1920 es constitueix la Societat del Metro Transversal i s'empedra la Carretera Provincial que estava en molt mal estat, i que era objecte de freqüents inundacions. Serà per aquí per on podrà funcionar l'any següent la primera línia d'autobusos elèctrics. Els treballadors de can Vilumara que residien a Barcelona o que residint a l'Hospitalet anaven diàriament a l'Escola del Treball després de la jornada laboral, preferien sempre utilitzar l'autobús abans que els ferrocarrils que circulaven amb més irregularitat.

b) Facilitats en el proveïment d'aigua.

La fàbrica es va ubicar al nord del barri, just al peu de la Serralada litoral, on comença el delta del Llobregat. Per aquesta línia passava el canal de la Infanta que no va ser utilitzat com a força hidràulica per la fàbrica, la qual es proveïa d'aigua per mitjà de pous ja que aquesta es trobava a una profunditat de tan sols 3 m.

c) Condicions favorables al treball de la seda, que requereix una humitat força elevada.

d) Mà d'obra.

Els primers anys, encara una gran part dels treballadors procedien del barri de Les Corts o Sarrià. Les bones comunicacions van facilitar que els treballadors que havien treballat a la fàbrica de la Travessera poguessin continuar en el seu lloc de treball. Progressivament van accedir als llocs de treball residents de l'Hospitalet Centre, que es veia afectat per un creixement natural fort i immigració de les zones rurals.

2.2. Evolució tecnològica

a) Els edificis.

El conjunt industrial es va començar a construir l'any 1906 i va ser acabat un any més tard.

Els edificis inicials eren quatre: tres industrials, i la casa que feia les funcions de quadra, porteria i casa del director.

L'edifici principal va ser construït amb estructura de tipus shed o dents de serra que es començava a utilitzar en aquests anys. Implicava la solució arquitectònica en una sola planta, i facilitava els problemes de construcció, amplitud interior i il·luminació. Les obertures amb vidres estaven orientades al Nord, per un aprofitament més intensiu de la llum solar. L'estructura consistia en una sèrie de columnes de ferro colat que sustentaven les jàsseres. Inicialment el nombre de naus era de sis i després d'un incendi ocorregut l'any 1917, i que va afectar la coberta de fusta, es van construir quatre naus més. En aquest edifici es concentraven les activitats de preparació i teixits, així com els despatxos de gerència.

Un altre edifici de planta en forma de L, de dues plantes i coberta plana va ser construït per allotjar la fase d'acabats i estampació, i en certes èpoques es va utilitzar també com a magatzem. En la primera planta es trobaven els menjadors i vestuaris dels treballadors.

L'edifici més petit estava destinat a la màquina de vapor, calderes i part de la secció tècnica.

La xemeneia, aïllada dels edificis, va ser construïda sobre base hexagonal, i té una alçada de 80 m.

Per sota de l'edifici principal es va construir un sistema de galeries subterrànies de ventilació que comunicaven amb les naus a través d'uns respiralls. Aquestes galeries es comunicaven amb

unes altres més profundes on uns ventiladors impulsaven l'aire per mitjà d'uns polvoritzadors per donar la quantitat d'humitat necessària. També uns radiadors a vapor escalfaven l'aire a l'hivern. Amb aquest sistema es procurava aconseguir una temperatura d'uns 20 graus C. i una humitat relativa del 65 al 70%. Amb un sistema de comportes, aquestes galeries d'aire es podien combinar de forma que a l'estiu, totes expulsessin aire, el qual s'anava renovant amb l'ajut dels extractors de la part alta de la nau. A l'hivern s'intercalaven les dues funcions, expulsió/aspiració, i d'aquesta manera es procurava mantenir la temperatura ambiental desitjada.

Els edificis van ser construïts dins d'un estil clarament modernista que es manifesta principalment en la casa de la porteria, en les reixes de l'entrada i en alguns detalls dels edificis industrials. A la casa de l'entrada es van voler mostrar dos símbols de l'activitat productiva de la fàbrica: un plafó ceràmic que representa la Mare de Déu dels Àngels, patrona del Gremi dels Velers, i unes papallones de seda de pedra que coronen la cornisa i que apareixen en altres indrets de la fàbrica i que feien la funció de respiralls.

Els plànols els trobem signats per l'enginyer sabadellenc F. Izard, però pel material trobat a l'arxiu de la fàbrica és possible que tingués l'assessorament de tècnics italians i francesos.

L'any 1920 es van construir unes ampliacions dels edificis que els unien entre ells. En això va influir el fet de la supressió de la màquina de vapor que exigia una construcció aïllada de la resta d'edificis.

b) Del vapor a l'electricitat.

En els seus inicis la fàbrica va funcionar amb màquina de vapor. El carbó arribava fàcilment per ferrocarril i era traslladat en carros a la fàbrica des de l'estació.

La substitució de la màquina de vapor pels motors elèctrics es va donar l'any 1917 en què es van instal·lar cinc motors de marca Siemens-Schuckert.

El sistema d'embarrats accionats per la màquina de vapor es va mantenir, adaptant-lo al generador elèctric principal.

c) De la seda al raion.

Les sederies Vilumara van utilitzar la seda com a matèria primera principal fins després de la guerra civil que va ser substituïda progressivament per les fibres artificials, principalment el raion.

Els principals proveïdors de fil de seda per a la indústria eren les filatures valencianes. Aquestes havien trobat un mercat segur amb la consolidació de les sederies catalanes de començament de segle, després d'haver estat abandonades pel nucli seder lionès, principal client fins a la crisi de mitjan segle passat amb motiu de la pebrina que havia arruïnat a conreadors de morera i filatures manuals. A la fàbrica es produïen majoritàriament mocadors i corbates.

La substitució de la seda pel raion es va iniciar amb la crisi del 29 i es va consolidar després de la guerra civil. Serà en aquests anys que es crearan dues noves grans empreses especialitzades en fibres químiques a Catalunya: la SAFA i la Seda de Barcelona.

d) La maquinària.

La maquinària més abundant pel tipus de producció de la fàbrica eren els telers. Abans de la guerra n'hi havia tres tipus diferents, segons el seu grau de complexitat i els teixits que produïen:

. Telers de plana: els més simples amb un sol moviment.

Utilitzaven només dos tipus de fils i produïen folres i teixits llisos.

. Telers de maquineta: més complexos que els anteriors amb 26 moviments. Funcionaven amb un aparell (la maquineta) sobre el teler, i cartrons picats que marcaven el dibuix. Els teixits pro-

duïts podien formar petits dibuixos bastant geomètrics utilitzats per corbates, mocadors i foulards. Els primers van ser francesos, i després la majoria suïssos de la marca Ruti.

. Telers amb jacquard: eren els més sofisticats. Necessitaven personal més especialitzat per accionar-los. Els dibuixos eren complexos i podien utilitzar una gran gama de fils de diferents colors. Es produïen efectes de fantasia sense necessitat d'estampació. Van caure progressivament en desús després de la guerra. Altres màquines eren: les ordidores, devanadores, màquines de fer bitlles, màquina d'encolar, calandra, impressora Minarva, màquina d'orillar i bordar, màquines d'aprestar, de cosir, etc. La majoria eren d'importació, franceses o suïsses. Les peces de recanvi les elaboraven al taller de la fàbrica.

2.3. Procés de producció

La preparació era la primera fase que comprenia tota una sèrie d'activitats per preparar la matèria primera i deixar-la llesta per passar als telers. Els fils s'havien d'encolar perquè adquirissin resistència. Un cop encolats passaven als rodets o cons per poder-los ordir o per poder omplir les bitlles per tramar els telers. Els nuats en l'ordit es realitzaven manualment fins als anys 50, en què es va mecanitzar aquesta activitat. Ocupava una part de l'edifici principal.

Els teixits representaven l'activitat principal de la fàbrica i ocupaven la major part de l'edifici principal. Els telers estaven numerats i cada teixidora que, inicialment portava dos telers, en va arribar a portar deu quan es va renovar maquinària als anys 60.

Els acabats. L'aprest va tenir importància mentre es va utilitzar la seda artificial. L'estampació havia tingut importància abans de la guerra, utilitzant el sistema de motllos de fusta, però després va desaparèixer per reiniciar l'activitat en els anys 60 amb sistemes més moderns. Alguns teixits passaven per la màquina de llaunar per igualar les vores o per la calandra, que consistia en una màquina de dos cilindres per on passava la roba per planxar-la.

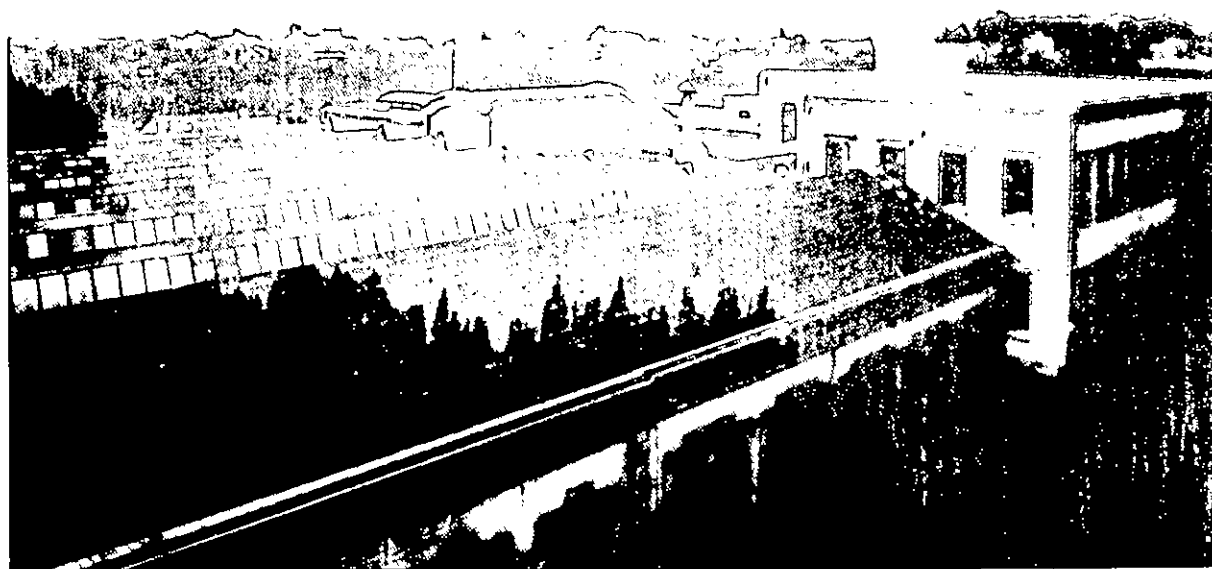
La secció tècnica estava relacionada amb les altres tres seccions. Una sèrie de tècnics investigaven sobre dissenys, materials i tints. Altres treballadors com el fuster i el manyà es dedicaven a la reparació i fabricació de peces de recanvi. Per això existia un taller de manyeria amb la seva forja i un de fusteria, que reproduïa les peces sobre dibuixos. El maquinista controlava la màquina de vapor i les calderes.

3. Conclusió

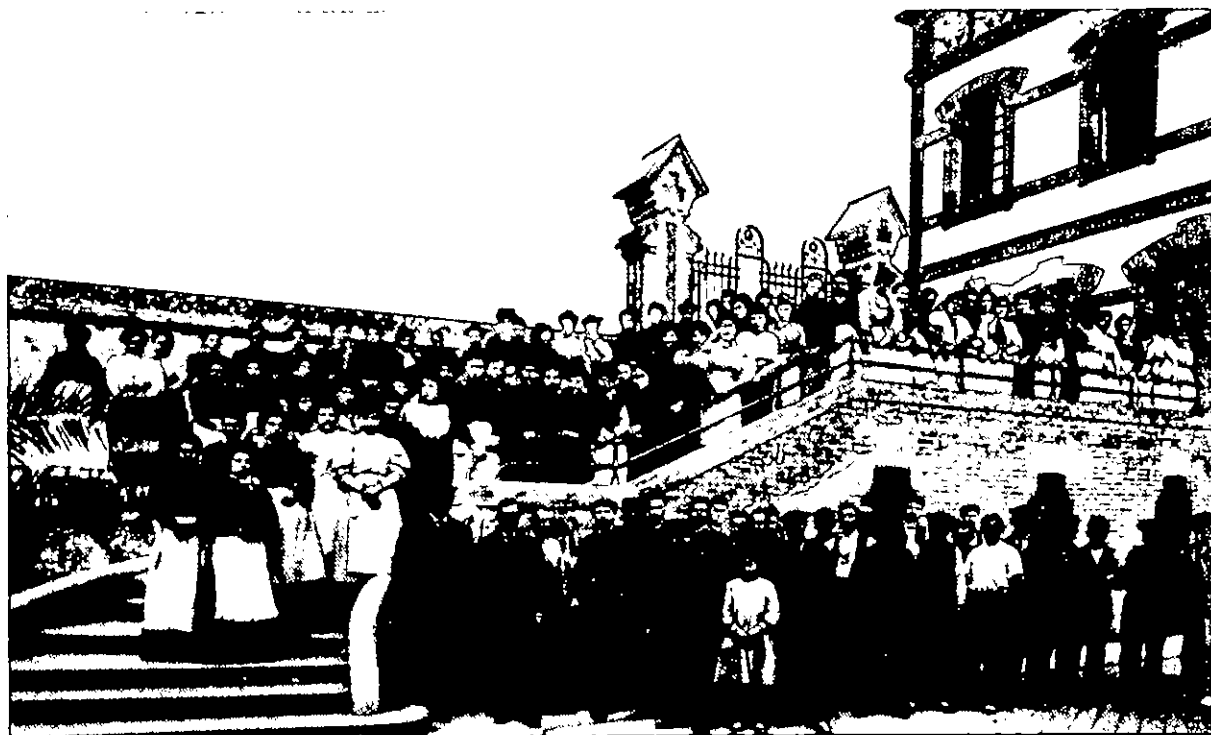
En aquesta comunicació he destacat només els aspectes tècnics i el procés de producció perquè són aquelles parts de la història de la fàbrica que queden millor representades pel suport fotogràfic. L'organització del treball, les relacions de producció i l'entorn social de l'obrer, en aquest cas, són menys rics en documents fotogràfics i més en dades estadístiques.

L'estudi de les Sederies Vilumara és significatiu perquè constitueix un exemple de l'expansió de les indústries barcelonines per la perifèria de la ciutat a la recerca d'espai i perquè representa tot el procés industrialitzador del nostre país des dels seus inicis fins l'any 1982, adaptant diferents tecnologies, matèries primeres i fonts d'energia. Per a l'Hospitalet es va convertir en una de les indústries de la població que residia al centre, i on el treball net i delicat de la seda va crear el sentiment en els treballadors de pertànyer a un sector privilegiat de la classe obrera i acceptar condicions de treball i salaris inferiors als d'altres empreses. Per últim el cas de les Sederies

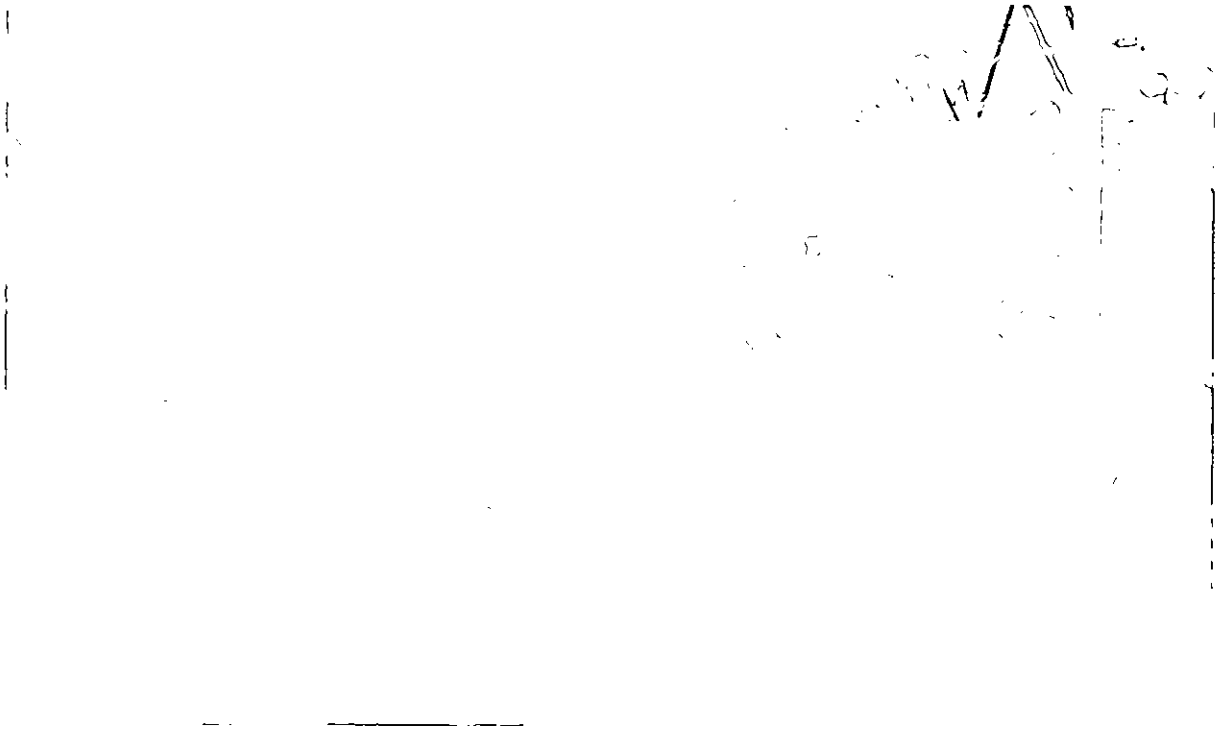
Vilumara és un bon exemple de rehabilitació d'una antiga fàbrica convertida en un espai útil per a les necessitats d'una comunitat i realitzat respectant les estructures arquitectòniques originals.

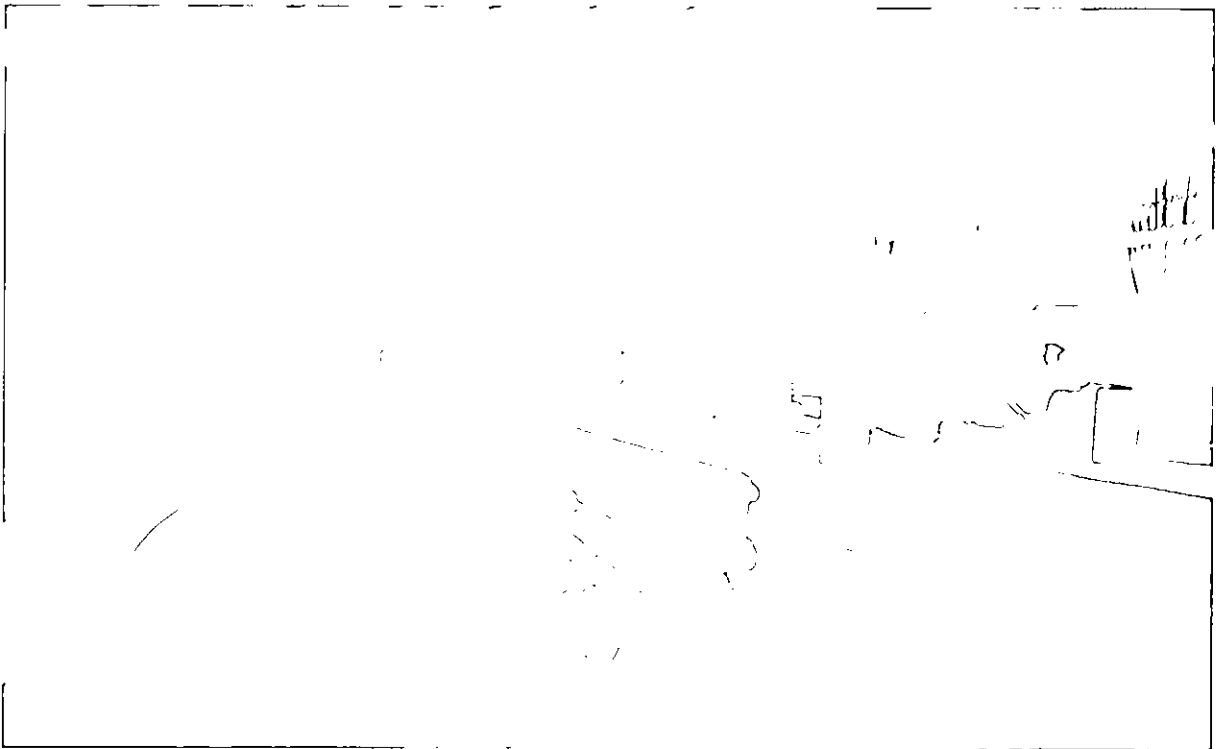
1. Vista del conjunt industrial des del camí de Sant Joan. Edifici dels telers amb dents de serra. Edifici dels acabats amb el dipòsit d'aigua a la part superior, l'edifici de la màquina de vapor amb la torre d'aire per a la ventilació i la xemeneia. 1907.

2. Els treballadors de can Vilumara. Escales de l'entrada i casa de la porteria. 1907.

3. Sala de telers. Sistema d'embarrats. 1907.

4. Naus d'estampació.

5. Sistema de transmissió de la màquina de vapor. 1907.